

Editör

Prof. Dr. Şaban Haklı

MANTIK

Yazarlar

Doç. Dr. Abdullah Durakoğlu
Dr. Öğr. Üyesi Coşkun Baba
Dr. Öğr. Üyesi Hacı Kaya
Dr. Öğr. Üyesi Mahmut Sami Özdil
Dr. Öğr. Üyesi Svitlana Nesterova Coşkun
Dr. Öğr. Üyesi Şerefettin Adsoy
Dr. Öğr. Üyesi Yusuf Tan

MANTIK

Editör : Prof. Dr. Şaban Haklı

ISBN : 978-625-7825-28-3
e-ISBN : 978-625-7825-30-6
Baskı : Vizyon Basımevi
Basım Sayısı : 1. Basım, 2021

©Tüm Hakları Saklıdır. Bu kitabın bütün hakları Lisans Yayıncılık Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti.'ne aittir. Anılan kuruluşun izni alınmadan kitabın tümü ya da bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Kitapta yer alan bölümlerin sorumluluğu yazarlarına aittir

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI

Haklı, Şaban.

Mantık / Editör : Şaban Haklı

1.Basım. XVIII + 398 s. 16x23,5 cm. Kaynakça var, dizin yok.

ISBN : 978-625-7825-28-3

e-ISBN: 978-625-7825-30-6

1. Mantık, 2. Akıl Yürütme 3.Önermeler Mantiği

Lisans Yayıncılık

Tahtakale Mah. Hicret Sokak No:8/A

Avcılar-İSTANBUL

Tel: 0212 619 18 38

e-posta : lisans@lisansyayincilik.com.tr

www.lisansyayincilik.com.tr

Mantık

Editör: Prof. Dr. Şaban Haklı / *Hitit Üniversitesi*

Bölümler ve Yazarlar

1. Bölüm:

Coşkun Baba / *İzmir Katip Çelebi Üniversitesi*

2. Bölüm:

Svitlana Nesterova Coşkun / *Bartın Üniversitesi*

3. Bölüm:

Mahmut Sami Özdil / *N.Erbakan Üniversitesi*

4. Bölüm:

Hacı Kaya / *N.Erbakan Üniversitesi*

5. Bölüm:

Abdullah Durakoğlu / *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi*

6. Bölüm:

Şerefettin Adsoy / *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi*

7. Bölüm:

Yusuf Tan / *Hakkari Üniversitesi*

ÖNSÖZ

Doğru, tutarlı ve geçerli akıl yürütmenin yöntemi olarak tanımlayabileceğimiz mantık, teknik anlamda sadece felsefî ilimlerin değil, aklın aktif olarak kullanıldığı -dini bilimler dâhil-bütün ilimler için bir alet ilmidir. Mantık, bir taraftan kesin ve güvenli bilginin hangi koşullarda üretileneğinin yöntemini öğretirken diğer taraftan da bize, gerçek ya da bilgi olarak sunulan verilerin, ne oranda gerçek ya da bilgi değerine sahip olduğunu öğretir. Birinci anlamıyla mantık, kuyumcuların, gerçek altınla sahte altını birbirinden ayırt etme yöntemlerinden biri olan mihenk taşına; ikinci anlamıyla ise önümüzdeki altının kaç ayar olduğunu gösteren kuyumcuların yöntemlerine benzer. Bu nedenle bir yöntembilim olarak mantığı , “aklı doğru kullanma kılavuzu” olarak tanımlayabiliriz.

Latince “logos” teriminden türemiş olan logic yani mantık, klasik/modern (sembolik) mantık, formel/informel mantık ve “bulanık mantık” (fuzzy logic) şeklinde değişik kısımlara ayrılrsa da düşünce tarihinde mantık dendiğinde yaygın olarak anlaşılan, “klasik mantık”tır. Aristo tarafından sistemleştirilen klasik mantık, gerek batı düşüncesinde (Rönesans’sa kadar) gerekse İslam düşüncesinde felsefe/bilim ve teolojinin vazgeçilmez yöntemlerinden biri olmuştur. Her ne kadar modern dönemde klasik mantığa ciddi eleştiriler olsa da bu, klasik mantığın belkemiğini oluşturan düşünme yöntemlerinden tümdengelimle alakalıdır. Klasik mantığın kavramlar mantığı yanında diğer iki önemli düşünme yöntemi olan tümevarım ile analogi, günümüzde de geçerliliğini devam ettirmektedir. Dolayısıyla modern bilimsel yöntem olarak kabul edilen tümevarım da sonuçta klasik mantığın da temel konularından biridir.

Buna göre sadece İslam dünyasında değil Batı dünyasında da ortaya konan bilimsel, felsefî ve dinî devasa mirasın doğru okunup anlaşılabilmesi, mantığın çok iyi bilinmesine bağlıdır. Düşüncenin de canlı organizmalar gibi doğduktan sonra sürekli geliştiğini göz önüne alırsak yazılı düşünce tarihinde asırlarca hâkim olmuş olan bilimsel, felsefî ve teolojik çalışmaların yegâne yöntemi olan mantığı bilmenin ne kadar önemli olduğu ortaya çıkar.

Sadece akademik konularda değil gündelik bilgide de doğru ve güvenilir bilgiye nasıl ulaşılacağı sorunu, geçmişle sınırlı değil günümüzün de en temel problemlerinden biri olmaya devam etmektedir. Doğru bilgiye nasıl ve hangi yöntemle ulaşabiliriz sorunu üzerinde düşünen ilim insanının, yöntem ve düşüncelerin denenip test edildiği tarihi birikime de bakması kaçınılmazdır. Bu nedenle mantık ve mantık tarihi bilgisi, daha doğru, güvenli ve geçerli yöntemlerin bulunmasında daima rehberlik edecektir.

İslam bilginlerinin, mantık ilmine katkılarının da çok önemli olduğunu burada belirtelim. İslam dünyasının en büyük mantıkçıları, hiç şüphesiz Aristo'dan sonra mantığa katkısından dolayı kendisine "İkinci Muallim" de denilen Fârâbî'nin yanında, İbn Sînâ ve İbn Rüşd gibi filozoflardır. Aristo'nun mantık kitaplarına yaptıkları şerhlere ilaveten özgün mantık eserler de yazan bu filozoflar, İslam mantığının gelişmesinde çok büyük rol oynamışlardır. İlk defa İbn Hazm, (ö. 1064), mantığı dini ilimlere sokmak için uğraşsa da mantığı dini bilimlere dâhil etmek, İbn Hazm'dan etkilendiğini düşündüğümüz Gazzâlî'ye (ö. 1111) nasip olmuştur. Mantığın önemini en iyi şekilde "mantık bilmeyenin ilmine itibar edilmez" sözüyle Gazzâlî ortaya koymuştur. Gazzâlî'den sonra mantık karşıtı birtakım cılız sesler çıksa da bu, mantığın, dini bilimlerde kökleşmesine engel olamamıştır.

Elinizdeki çalışma, ülkemizin farklı üniversitelerinde görev yapan birbirinden yetenekli akademisyenlerin, mantığın değişik konularını inceledikleri metinlerden oluşmuştur. Bu çalışmanın, mantıkla ilgilenen bilim camiasının farklı kesimlerine hitap edeceği şüphesizdir. Bu vesile ile bütün yazarlarımıza ve bu çalışmanın projelendirilmesi aşamasından baskı sürecine kadar her aşamasında fedakârca çalışan Lisans Yayıncılık yetkililerine ve çalışanlarına teşekkür ederim.

İstanbul, 2021

Editör
Prof. Dr. Şaban Haklı

İÇİNDEKİLER

Önsöz

v

Bölüm 1 MANTIK VE TARİHÇESİ

11

1.1. Mantığın Tanımı	12
1.2. Mantığın Konusu	16
1.3. Mantığın Gayesi ve Önemi	17
1.4. Mantığın Temel İlkeleri	20
1.5. Mantığın Tarihçesi	22
1.5.1. Aristoteles Öncesi Mantık	23
1.5.2. Aristoteles'te Mantık	25
1.5.2.1. Organon ve Kısımları	26
1.5.2.2. Organon Hakkında Bazı Tartışmalar	27
1.5.3. Stoa Mantığı	28
1.5.4. İslam Mantığı	29
1.5.4.1. Fârâbî, İbn Sinâ ve İbn Rüşd	31
1.5.4.2. Mantığın Dini İlimlere Girişi: İbn Hazm, Gazzâlî	33
1.5.4.3. İslam Dünyasında Mantık Karşıtlığı: İbn Salah, İbn Teymiyye vd.	36
1.5.5. Orta Çağ Mantığı	37
1.5.5.1. Porphyrios	37
1.5.5.2. Ockham'lı William	38
1.5.6. Modern Mantık	38
1.5.6.1. Leibniz	39
1.5.6.2. Bacon	39
1.5.6.3. Descartes	40
1.5.7. Diğer Mantık Çeşitleri	41
1.5.8. Türkiye'deki Mantık Çalışmaları	44
Yararlanılan Kaynaklar	48

Bölüm 2
KAVRAMA (ANLAMLANDIRMA), KAVRAMLAR VE
TERİMLER

53

2.1. Zihnin Şeyleri Kavrama Yeteneği ve Semboller	54
2.2. Gerçeklik Düzenine ve Kavramsal Düzene Göre Kavrama	56
2.3. Kavramlar	58
2.3.1. Kavramın Tanımı ve Oluşum Süreci	58
2.3.2. Kavramın Nitelikleri: İçlem ve Kaplam	61
2.4. Kavramların İfade Edilişi	65
2.4.1. Kavram ve Terim	65
2.4.2. Delâletler	66
2.5. Kavram Çeşitleri	68
2.5.1. Tümel ve Tekil Kavramlar	68
2.5.2. Kolektif ve Dağıtılmış Kavramlar	68
2.5.3. Somut ve Soyut Kavramlar	69
2.5.4. Olumlu ve Olumsuz Kavramlar	70
2.5.5. Mutlak ve Bağlı Kavramlar	70
2.6. Kavramlar Arası İlişkiler	70
2.6.1. Eşitlik	71
2.6.2. Ayrıklık	71
2.6.3. Eksik Kapsama	71
2.6.4. Tam Kapsama	72
2.6.5. Eş Kapsama (koordinasyon)	72
2.6.6. Çelişiklik	72
2.6.7. Karşıtlık	73
2.7. Kavramların Nesnelere Olan İlişkileri:	74
2.7.1. Nelik, Gerçeklik, Kimlik	74
Yararlanılan Kaynaklar	76

Bölüm 3
KAVRAMLAR MANTIĞI
TANIM VE BÖLME

77

3.1. Tanım Çeşitleri	79
3.1.1. Beş Tümel	79
3.1.1.1. Özsel Tümeler	81
3.1.1.2. İlintisel Tümeler	82
3.1.2. Beş Tümele Göre Tanım Çeşitleri	84
3.1.3. Tanımlanana Göre Tanım Çeşitleri	85
3.1.4. Tanımın Şartları	87
3.1.5. Tanımlanamazlar	88

3.2. Bölme ve Sınıflandırma	89
3.2.1. Bölme	89
3.2.2. Sınıflandırma	90
Yararlanılan Kaynaklar	91

Bölüm 4
ÖNERMELER MANTIĞI-I
ÖNERMELER-DOĞRUDAN ÇIKARIM

93

4.1. Biçimsel (Sûrî) Mantık Açısından Önergeler	94
4.1.1. Önergeleri Oluşturan Ögeler: İsim, Kelime, Edat ve Bağ Kelimeler	94
4.1.2. Haber Bildiren ve Bildirmeyen Bileşik Lafızlar	98
4.1.3. Kesin Sözler: Önergeler	100
4.1.3.1. Önerme Çeşitleri	101
4.1.3.2. Önermenin Bir Olması	107
4.1.4. Nitelik ve Nicelik Bakımından Önergeler	111
4.1.4.1. Nitelik Bakımından Önergeler	111
4.1.4.2. Önergelerde Anlamlılık ve Doğruluk	112
4.1.4.3. Nicelik Bakımından Önergeler	117
4.1.5. Maddesi ve Kipliği Bakımından Önergeler	122
4.1.6. Önergeler Arası İlişkiler: Karşıolulum ve Döndürme	126
4.1.6.1. Önergelerde Karşıolulum	126
4.1.6.2. Önergelerde Döndürme	134
4.2. İçeriksel (Maddî/Tatbîkî) Mantık Açısından Önergeler	140
Yararlanılan Kaynaklar	150

Bölüm 5
ÖNERMELER MANTIĞI-II
KANITLAMA-DOLAYLI ÇIKARIM

153

5.1. Akıl Yürütme (Çıkarım) ve Çeşitleri	154
5.1.1. Kıyas (Tümdengelim/Ta'lil/Deduction)	154
5.1.2. Tanımı, Yapısı ve Unsurları	154
5.1.3. Kıyas Çeşitleri	155
5.1.3.1. Basit Kıyaslar	155
5.1.3.2. Birleşik Kıyaslar	167
5.1.4. Kıyasın Klasik Mantıktaki Yeri ve Önemi	171
5.1.5. Kıyasa Yapılmış Eleştiriler	173
5.2. Tümevarım (İstikra/Induction)	173
5.3. Benzeşme (Temsil/Analoji)	174
Yararlanılan Kaynaklar	176

Bölüm 6
TASDİK ÇEŞİTLERİ VE BEŞ SANAT **177**

6.1. Tasdik Çeşitleri	179
6.2. Tasdik Çeşitlerine Dayalı Olarak Doğruluk Değeri Açısından Önermeler	181
6.2.1. Yakîni (<i>Kesin</i>) Bilgiyi İfade Eden Öncüller (<i>Yakîniyyât</i>)	182
6.2.2. Yakîni (<i>Kesin</i>) Bilgiyi İfade Etmeyen Öncüller	187
6.3. Beş Sanat	192
6.3.1. Burhan (<i>Apodeictic</i>)	193
6.3.1.1. Burhana Ulaşmak için Kullanılan Sorular (<i>Metalib</i>)	193
6.3.1.2. Burhanın Türleri	195
6.3.1.3. Burhanın Değeri	197
6.3.2. Cedel (<i>Dialectic</i>)	198
6.3.3. Hitabet (<i>Rhetoric</i>)	200
6.3.4. Şiir (<i>Poetic</i>)	203
6.3.5. Mugalâta (<i>Safsata</i>)	206
Yararlanılan Kaynaklar	210

Bölüm 7
MANTIK YANLIŞLARI **213**

7.1. Mantık Yanlışlarının Bilinmesinin Önemi	214
7.2. Biçim Yanlışları (Formel Fallacies)	220
7.2.1. Kıyasın Kurallarına Uymamaktan Kaynaklanan Yanlışlar	220
7.3. İçerik Yanlışları	229
7.3.1. Lafız Yanlışları	229
7.3.2. Mana Yanlışları	234
7.4. Diğer Yanlış Türleri	239
7.4.1. Konudışılık Yanlışları	239
7.4.2. Uydurma Delil Yanlışları	23
7.4.3. Gelişi Güzel Kurulmuş Eksik Delil Yanlışları	244
7.4.4. Yanlış Zan Yanlışları	245
Yararlanılan Kaynaklar	247